Ornis Polonica 2011, 52: 150–158

Puszczyk mszarny *Strix nebulosa* nowym gatunkiem lęgowym w Polsce

Wiosną roku 2010, w Lasach Sobiborskich, podczas prowadzonych tam badań ekologii ptaków szponiastych i bociana czarnego *Ciconia nigra*, stwierdzono gniazdowanie 2 par puszczyka mszarnego *Strix nebulosa*. Po raz pierwszy pojedynczego osobnika napotkano 6.03 (J. Melchior i inni). Ptak polował przy leśnej drodze, biegnącej skrajem jednego z licznych rozległych borów bagiennych na terenie Lasów. Jeszcze trzykrotnie w marcu i kwietniu przeprowadzono w tym miejscu dzienne obserwacje lub nocne nasłuchy, nie potwierdziły one jednak jego obecności. Do wykrycia lęgów doszło dopiero podczas kontroli gniazd ptaków szponiastych.

Pierwsza para puszczyka mszarnego zajęła duże, użytkowane w roku 2009 gniazdo jastrzębia *Accipiter gentilis*, zbudowane na sośnie w ok. 70-letnim borze wilgotnym. 2.05 widziano tam ptaka w pozycji wskazującej na wysiadywanie jaj (fot. 1). Podczas obserwacji trwającej około 10 minut wykonano dokumentację fotograficzną, nie płosząc ptaka. Podczas kolejnej kontroli 16.05, ponownie stwierdzono jednego dorosłego osobnika stojącego na gnieździe, prawdopodobnie chroniącego małe pisklęta. Trzecia kontrola 3.06 zaowocowała obserwacją dorosłego puszczyka mszarnego odlatującego z okolic gniazda, w którym znajdowało się 1 pisklę w drugim (szarym) puchu. Ostatnia obserwacja w tym rewirze 16.06 dotyczyła jedynie ptaka dorosłego – młodego nie odnaleziono podczas kilkunastominutowych poszukiwań.

Drugą parę stwierdzono 5.05. Para zajęła nieużywane od kilku lat gniazdo myszołowa *Buteo buteo* na sośnie, znajdujące się w ok. 60-letnim borze mieszanym wilgotnym, w odległości 1200 m od pierwszego lęgu (fot. 2). Z drzewostanem tym sąsiadował stary ols. Z odległości kilkudziesięciu metrów wykonano zdjęcia nie płosząc wysiadującego ptaka. Podczas kontroli 16.05 w gnieździe widziano co najmniej 2 pisklęta w pierwszym (białym) puchu, chronione przez jednego z rodziców. W następnych tygodniach gniazdo to zostało całkowicie zniszczone przez sowy, co stwierdzono kontrolując rewir 3.06. Tego dnia najpierw zaobserwowano zaniepokojonego dorosłego ptaka, który odzywał się niskim, gardłowym głosem, przelatując z drzewa na drzewo w odległości kilkudziesięciu metrów od obserwatorów. Nie zachowywał się agresywnie. Około 50 m od zniszczonego gniazda, na pniach zwalonych drzew, w odległości kilkunastu metrów od siebie, siedziały 2 młode. Pisklęta miały ok. 3–4 tygodni, były w drugim (szarym) puchu. Kontrola rewiru dwa tygodnie później nie wykazała już obecności w tym miejscu ani dorosłych, ani młodych ptaków.

Puszczyk mszarny jest gatunkiem borealnym, zasiedlającym rozległe obszary tajgi Eurazji i Ameryki Północnej (Mikkola 1981, 1983, Cramp 1985, Snow & Perrins 1998, del Hoyo et al. 1999, König et al. 2008). Jego dokładne rozmieszczenie i liczebność są wciąż niedostatecznie poznane. Publikowane dane pozwalają jednak przypuszczać, że w okresie ostatnich 120 lat oba te parametry wykazywały znaczną zmienność. Najdokładniej zmiany te opisano dla populacji fińskiej, gdzie nastąpiło wyraźne przesunięcie zasięgu w kierunku południowym – z Laponii w kierunku rejonów centralnych i wschodnich (Sulkava & Kuhtala 1997).

Obecnie zasadniczy areał gatunku w Palearktyce Zachodniej obejmuje Półwysep Skandynawski oraz północną Rosję (rys. 1). W krajach skandynawskich sowa ta jest stosunkowo liczna w Finlandii, w której występuje 300–1500 par, dużo mniej liczna w Szwecji (250–500 par), a najmniej liczna w Norwegii (do 10 par). Słabo poznana jest sytuacja w Rosji, gdzie

Rys. 1. Rozmieszczenie puszczyka mszarnego w Palearktyce Zachodniej (wg Snowa i Perrinsa 1998, uzupełnione o stanowisko w Lasach Sobiborskich).
Fig. 1. *Breeding range of the Great Grey Owl in the Western Palearctic (after Snow & Perrins 1998, updated with the breeding site in Sobibór Forest)*

Fot. 1. Stare gniazdo jastrzębia *Accipiter gentilis* z wysiadującym puszczykiem mszarnym. Lasy Sobiborskie, 2.05.2010 (fot. T. Chodkiewicz) – *Great Grey Owl incubating in old Goshawk nest, Sobibór Forest, May 2010*

Fot. 2. Stare gniazdo myszołowa *Buteo buteo* z wysiadującym puszczykiem mszarnym, Lasy Sobiborskie, 5.05.2010 (fot. T. Chodkiewicz) – *Great Grey Owl incubating in old Buzzard nest, Sobibór Forest, May 2010*

populację szacuje się na 1500–4500 par. Ostatnie publikowane dane z Estonii wskazują na występowanie tam minimum 3 terytorialnych par w roku 2009, przy czym odnaleziony wtedy jeden lęg jest pierwszym potwierdzeniem gniazdowania od XIX wieku (Ots & Paal 2010). Na Litwie nie wykazano dotychczas lęgów (Žalakevièius 1995), natomiast na Łotwie zarejestrowano w roku 2006 (po prawie stu latach nieobecności) jedynie pojedynczą stacjonarną parę (Strazds et al. 2006).

Oprócz tego zwartego, rozległego i ułożonego równoleżnikowo zasięgu, od dawna, ale nie wiadomo dokładnie od kiedy, w środkowej i południowej części Białorusi istnieje izolowana populacja. Przypuszcza się, że powstała ona w wyniku osiedlenia się ptaków po którejś z zimowych inwazji w kierunku południowym, znanych u tego gatunku. Od południowej granicy zwartego zasięgu populację tę dzieli odległość 400–500 km. Na Białorusi gniazduje obecnie ok. 150–200 par (Abramčuk 2009, 2010). Populacja ta wykazuje ekspansję terytorialną i ostatnio puszczyk mszarny skolonizował północne krańce Ukrainy, głównie rejony Równego i Żytomierza (Gorban & Bumar 2003).

W Polsce do roku 2010 zanotowano 17 stwierdzeń puszczyka mszarnego (Tomiałojć & Stawarczyk 2003, Komisja Faunistyczna 2004, 2008, 2011). Większość obserwacji pochodzi z Puszczy Białowieskiej, gdzie gatunek ten gniazduje po stronie białoruskiej (Jędrzejewska & Jędrzejewski 2001). Jedynie trzech stwierdzeń dokonano w rejonach położonych na południu kraju. W roku 1991 obserwowano ten gatunek w gminie Chłopice na Podkarpaciu (Tomiałojć & Stawarczyk 2003), a ponadto już w XXI wieku dwukrotnie stwierdzono go na Polesiu Lubelskim. W kwietniu 2004 jeden osobnik został zastrzelony k. Starego Brusa (Wójciak et al. 2005), a w końcu października 2006 puszczyk mszarny widziany był w Lasach Parczewskich (T. Buczek, w: Komisja Faunistyczna 2011).

Jest bardzo prawdopodobne, że gniazdowanie puszczyka mszarnego w Polsce faktycznie nastąpiło po raz pierwszy w roku 2010. Obydwa gniazda były bowiem kontrolowane rok wcześniej i sów tych wówczas nie obserwowano (a stwierdzenie tego mało płochliwego gatunku jest stosunkowo łatwe). Przypuszczamy, że udane lęgi znacznie zwiększają szansę na trwałą kolonizację Lasów Sobiborskich przez omawiany gatunek. W świetle wręcz żywiołowego rozwoju ukraińskiej populacji (1985 – pierwszy lęg, 1991 – 10 par, 2004 – ok. 100 par; Mikkola et al. 1997, Gorban & Bumar 2003, BirdLife International 2004) wydaje się, że w niedalekiej przyszłości puszczyk mszarny może stać się trwałym elementem awifauny Polesia Lubelskiego. Dogodne dla tego gatunku siedliska wilgotne lub mokre (rozległe bory wilgotne, bory bagienne i olsy, sąsiadujące z otwartymi torfowiskami) stanowią co najmniej kilkanaście procent powierzchni nadleśnictw Sobibór, Włodawa i Parczew, a w przypadku Poleskiego Parku Narodowego nawet ok. 70%. Znacznie mniej prawdopodobne jest zajęcie przez puszczyki mszarne polskiej części Puszczy Białowieskiej, gdzie przeważają inne typy siedlisk. Rozległe torfowiska znajdują się tylko po białoruskiej stronie Puszczy i tam występuje kilka par (Jędrzejewska & Jędrzejewski 2001). Wydaje się, że wiek lasu ma niewielkie znaczenie, puszczyk mszarny akceptuje bowiem lasy już w wieku kilkudziesięciu lat, co potwierdziły lęgi w Lasach Sobiborskich.

Wszystkim osobom pomagającym w wyszukiwaniach gniazd ptaków szponiastych w Lasach Sobiborskich składamy nasze gorące podziękowania. To, że wykrywamy przy okazji inne gatunki jest naszą wspólną radością i satysfakcją. Dziękujemy też serdecznie dr. G. Grzywaczewskiemu za pomoc w dotarciu do białoruskiej i ukraińskiej literatury.

Summary: Great Grey Owl *Strix nebulosa* – a new breeding species in Poland. In the breeding season 2010, two breeding pairs of the Great Grey Owl were found in the Sobibór Forest, eastern Poland. They occupied old nests of raptors (Goshawk *Accipiter gentilis* and Buzzard *Buteo buteo*), built on pines in 60-70 years old damp forests. Breeding attempts of both pairs were successful, they raised one and two young, respectively. Because population of Great Grey Owls in southern Belarus and northern Ukraine tends to both increase in numbers and expand its range, authors suggest that these two broods could represent the first signs of permanent colonization of Lublin Polesie Province by this owl species.

Literatura

Abramčuk A.B. 2009. K arealu rasprostraneniya borodatoy neyasity *Strix nebulosa lapponica* Thunberg, 1798 v Belarusi. W: Mikhalčuk N.V. (ed.). Prirodnae asyaroddzye Palessiya: asablivasci i perspektyvi razvicciya. (w jęz. białoruskim), ss. 116–120. Vyp. 2. Brest.

Abramčuk A.V. 2010. [Great Grey Owl (*Strix nebulosa lapponica* Thunberg, 1798) in Belarus, methodology of counts, population and distribution.] W: Vranova S. (ed.). Metody a výsledky výzkumu ptačích populací V. Sborník abstraktů z celostátní ornitologické konference k 35. výročí založení Východočeské pobočky České společnosti ornitologické (w jęz. czeskim). 22.–24.10.2010. VÈP ČSO, Pardubice.

BirdLife International 2004. Birds in Europe: population estimates, trends and conservation status. Cambridge, UK: BirdLife International (BirdLife Conservation Series No. 12).

Gorban I., Bumar G. 2003. Expansion Great Grey Owl *Strix nebulosa lapponica* Thunberg, 1798 in Ukraine. (w jęz. ukraińskim). Visnyk of L'viv Univ. C., Biology Series 22: 117–126.

Mikkola H. 1981. Der Bartkauz. Die Neue Brem-Bücherei 538. Wittenberg-Lutherstadt.

Mikkola H. 1983. Owls of Europe. T&AD Poyser.

Mikkola H., Estafiev A.A., Kotchanov S. K. 1997. Great Grey Owl *Strix nebulosa*. W: Hagemeijer E.J.M., Blair M.T. (eds). The EBBC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance, ss. 414–415. T&AD Poyser, London.

del Hoyo J., Elliott A., Sargatal J. (eds). 1999. Handbook of the Birds of the World. 5. Barn-owls to Hummingbirds. Lynx Edicions, Barcelona.

Jędrzejewska B., Jędrzejewski W. 2001. Ekologia zwierząt drapieżnych Puszczy Białowieskiej. PWN, Warszawa.
König C., Weick F., Becking J.-H. 2008. Owls of the World. Helm, London.
Komisja Faunistyczna 2004. Rzadkie ptaki obserwowane w Polsce w roku 2003. Not. Orn. 45: 169–194.
Komisja Faunistyczna 2008. Rzadkie ptaki obserwowane w Polsce w roku 2007. Not. Orn. 49: 81–115.
Komisja Faunistyczna 2011. Rzadkie ptaki obserwowane w Polsce w roku 2010. Orn. Pol. 52: 117–149.
Ots M., Paal U. 2010. Rarities in Estonia in 2009. Report of the Estonian Rarities Committee. (w jęz. estońskim). Hirundo 23: 3–20.
Snow D.W., Perrins C.M. 1998. The Birds of the Western Palearctic. Concise Edition. Oxford University Press.
Strazds M., Kuze J., Hofmanis H. 2006. Great Grey Owl *Strix nebulosa* in Latvia (w jęz. łotewskim). Putni dabā 16,4: 10–13.
Sulkava S., Kuhtala K. 1997. The Great Gray Owl (*Strix nebulosa*) in the changing forest environment of northern Europe. J. Raptor Res. 31: 151–159.
Tomiałojć L., Stawarczyk T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. PTPP „pro Natura", Wrocław.
Wójciak J., Biaduń W., Buczek T., Piotrowska M. 2005. Atlas Ptaków Lęgowych Lubelszczyzny. Lubelskie Towarzystwo Ornitologiczne, Lublin.
Žalakevičius M. 1995. Birds of Lithuania. Status, number, distribution. Acta Ornithologica Lituanica, Vilnius, 1–110.

Marek Keller
Zakład Zoologii Leśnej i Łowiectwa SGGW
Nowoursynowska 159, 02-776 Warszawa
marek_keller@sggw.pl

Tomasz Chodkiewicz, Bartłomiej Woźniak
Ogólnopolskie Towarzystwo Ochrony Ptaków
Odrowąża 24, 05-270 Marki k. Warszawy
tomasz.chodkiewicz@otop.org,pl; bartłomiej.wozniak@otop.org.pl

Pierwsze i drugie stwierdzenie cyraneczki karolińskiej *Anas carolinensis* w Polsce

Dnia 22.03.2010 prowadząc późnym popołudniem obserwacje ptaków na zalanym międzywalu Odry w pobliżu Cedyni (pow. gryfiński, woj. zachodniopomorskie), zaobserwowałem samca cyraneczki karolińskiej *Anas carolinensis*. Ptak przebywał w stadzie kilkuset kaczek z rodzaju *Anas*, głównie cyraneczek *A. crecca*, krzyżówek *A. platyrhynchos* oraz rożeńców *A. acuta*. Początkowo ptaka obserwowałem przez kilkadziesiąt sekund pod słońce, a także wykonałem metodą digiscopingu trzy złej jakości zdjęcia. Następnie zgrupowanie kaczek spłoszyły dwa nadlatujące bieliki *Haliaeetus albicilla*, jednak po chwili większość z nich ponownie wylądowała w tej samej okolicy. Po szybkim poinformowaniu telefonicznym kilku kolegów o odkryciu i zmianie miejsca obserwacji w celu polepszenia warunków oświetleniowych przeglądałem ostrożnie zza wału stado w poszukiwaniu cyraneczki karolińskiej. Po kilkudziesięciu minutach udało mi się ponownie ją odnaleźć oraz wykonać lepszą jakościowo dokumentację fotograficzną. Ptaka obserwowałem niecałe 10 minut z minimalnej odległości około 150 metrów w dobrych warunkach atmosferycznych i